

Александра Мировић

Институт за политичке студије, Београд

**ЖИВОТ У ТОРООВСКОЈ ШУМИ ИЛИ У
ГЛОБАЛИСТИЧКОЈ ЦУНГЛИ?
– ГРАЂАНСКА НЕПОСЛУШНОСТ:
ИНТЕРПРЕТАЦИЈА И ПРИМЕНЉИВОСТ
ТОРООВОГ КОНЦЕПТА ДАНАС –***

Сажетак

Ауторка, указујући у чланку на постојање различитих, па и погрешних (ре)интерпретација Тороовог концепта грађанске непослушности, настоји да пружи једно другачије тумачење којим се разоткрива његова заправо значајна корисност, инспиративна и ревитализујућа улога, када је у питању савремени човек, са окрњеним људским дигнитетом, изгубљеним духовним вредностима и нарушеним моралним интегритетом, и његово отуђено и дехуманизовано друштво, који су се нашли у вртлогу глобалистичке цунгле. Жели се показати да Тороов концепт нуди једну алтернативу живљења, која у неоробовласничким условима наше неолибералистичке стварности може бити спасоносна. Овај стари, али данас изванредно актуелан и савремен концепт захтева новог, ослобођеног и морално обновљеног човека који је и одговоран и делатно оријентисан грађанин. А само удружени делатни грађани чине снагу социјалног капитала који може играти потенцијално значајну улогу у јачању демократских, институционалних и ванинституционалних капацитета, и то како у националним, тако и у интернационалним, транснационалним и глобалним оквирима.

Кључне речи: Основна људска права, слобода, живот, делатни грађани, грађанска непослушност, политичка власт, принцип

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

савести, морални интегритет, неправда, дехуманизовано друштво, човеково самостварење, демократизација, демократски и национални капацитети, институционални и ванинституционални капацитети, глобалистичке стеге, неоробовласнички услови.

На самом почетку треба истаћи да је реч о политичком учењу и деловању једног од најпознатијих, најутицајних и најцитиранијих америчких писаца - Хенрију Дејвиду Тороу (Henry David Thoreau, 1817-1862), који се сматра и првим утемељивачем модерног концепта грађанске непослушности, без обзира на његово, како се назива, традиционално схватање ове специфичне врсте цивилне политичке праксе. При томе, одредница „традиционално“ се користи да би се истакла диференцијација Тороовог схватања, које је још увек било скопчано са неким елементима старијих концепција приговара савести, у односу на еволуирано схватање савременог, у основи ролсовског концепта¹⁾, где се прави строго разграничење између приговора савести и грађанске непослушности као посве различитих врста протестног деловања грађана. С обзиром на веома широк дијапазон делатности или, другим речима, разноликост форми и начина деловања овог посленика јавне речи, није чудно што се међу биографским подацима о Тороу неретко може наћи његово представљање и као писца, филозофа и књижевника, и као јавног говорника и аболиционисте, тј. активисте покрета усмереног против ропства, али и као инжењера, истраживача и иноватора, односно природњачког научника или, како га чак неки називају, креативног уметника (*creative artist*).²⁾ Поврх свега тога, Торо је припадао и кругу трансценденталиста³⁾ и, поред јудеохришћан-

1) Мисли се на доминантан утицај Цона Ролса (John Rawls) и његове концепције на савремена схватања грађанске непослушности.

2) Овакву одредницу Тороовог занимања, између осталих квалификатива, даје, на пример, Рендол Конрад (Randall Conrad), директор пројекта „Торо“ (*The Thoreau Project*), иза којег стоји *Calliope Film Resources, Inc.* Видети: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, in: *The Thoreau Reader*; интернет: <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

3) Трансцендентализам – који је развијен у првој половини XIX века од стране мале групе интелектуалаца из Нове Енглеске (регија које обухвата неколико држава на источној обали САД-а: Масачусетс, Мејн, Вермонт, Род Ајленд, Конектикат и Њу Хемшир, и која је била центар америчког покрета против робства), на челу са Ралфом Валдом Емерсоном (Ralph Waldo Emerson), који је, иначе, био Тороов блиски пријатељ, али и Тороов ментор у почетној фази његовог стваралаштва – заснован је на једној хуманистичкој филозофији у чијем је средишту идеја човека и његовог самостварења, а темељи се на веровању у човекову божанску суштину и божанственост природе. Настојећи да помире хуманизам и религију као институцију, његови заступници су у изражавању својих идеја о човеку користили и теолошку терминологију. Више о трансценденталистичком учењу и његовој улози и значају у оквиру историје хуманистичких покрета, видети: Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушно-*

ства и грчких и римских класика (а посебно Софоклеове *Антигона*), у традицијама америчког радикалног протестантизма нашао је – слично као и два века раније квекери⁴⁾ – инспирацију за своје политичко учење и деловање. Но, током Тороовог конципирања и спровођења непослушности према америчким властима, проблем је била расна (а не верска, као код квекера) дискриминација, то јест робовласнички систем који у јужним америчким државама још није био укинут. Такође, он се супротставио и империјалистичкој политици своје земље, која се у то време, средином XIX века, манифестовала у двогодишњем америчко-мексичком рату (1846-1848).

У сваком случају, реч је о аутору који је, насупрот својој слабој познатости у широј јавности током живота, данас постао несумњиво „једна од централних фигура америчке мисли и књижевности“⁵⁾, и то фигура која се смешта у срце периода данас познатог као ера америчке ренесансе (*the American Renaissance*).⁶⁾ Наиме, сматра се да је он дао веома значајан допринос како развоју оригиналне америчке књижевности, тако и развоју америчке филозо-

сти, Српска књижевна задруга, Београд, 1981, стр. VII-X. Такође, видети и: *American Transcendentalism Web* (<http://www.vcu.edu/engweb/transcendentalism/>), 15/10/2012.

- 4) Квекери, пореклом из Енглеске, представљали су једну од радикалних протестантских секти за које је било карактеристично исповедање екстремног пацифизма, изражаваног кроз став да се не треба одупирати злу. Међутим, за разлику од неких других, сличних радикалних секти, као нпр. менонита и анабаптиста, квекери су дозвољавали ненасиљан отпор злу, илити такав отпор нелегитимним одлукама политичке власти. И не само да су дозвољавали, већ су то и заговарали и спроводили, кроз своје организовано и ненасиљно супротстављање репресивним мерама и дискриминаторним одлукама колонијалних власти, које су за резултат имале језиву религијску дискриминацију квекера којој су они били изложени још од свог доласка у америчке колоније средином XVII века, а само због својих верских уверења. Иако се овде радило о протестној борби против неправде произашле из верске дискриминације, дакле, још увек о непослушности заснованој на принципу савести и одређеној религијској, тј. приватној етици, случај квекера у америчким колонијама из XVII века, у проучавању историјског развоја грађанске непослушности, узима се као пример прве примене модерног облика овог вида политичког деловања грађана. Но, поред тога, вредно је поменути и то да је ово био први нововековни случај грађанске непослушности који је уједно и успешно окончан. Више о томе видети у: Александра Мирковић, *Оглед о грађанској непослушности - Редефинисање савременог концепта грађанске непослушности и граница политичке облигације: Случај Србије*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 66-7; Александра Мирковић, „Кратки осврт на историјат модерног развоја идеје и праксе грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 31, бр. 1, 2012, стр. 215-28; Александар Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002, гл. XXIV, стр. 232-3; и Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004, стр. 45.
- 5) Видети напомену преводилаца у: Хенри Дејвид Торо, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји (Civil Disobedience and Other Essays)*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, Global Book (едиција „Слобода избора“, књ. 6), Нови Сад, 1997.
- 6) Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

фије и политичке мисли, а тај вишеструки допринос је свакако био могућ „у времену када ‘писац’ још није била нека специјализована професија“⁷⁾. О његовој популарности у ери наше савремености, пре свега у америчком друштву, али и шире, у глобалним размерама, најбоље говори податак да он не само што спада међу најцитираније америчке ауторе, него да је вероватно и на самом врху те ранг-листе.⁸⁾ Поред његовог неспорног значаја за саму тематику грађанске непослушности која је овде у фокусу пажње, поменути податак о цитираниости додатно нас инспирише, али истовремено и обавезује, да делу овог великог промотера вере у човека, његову човечност, креативност и његову моћ као слободног грађанина, посветимо адекватну истраживачку пажњу, у виду продубљене анализе која нужно захтева и један квалитативно виши ниво анализе. Уз све то, оживљавање интереса за проучавање Хенрија Дејвида Тороа, његове филозофије и концепта грађанског отпора, оправдано је већ и самом чињеницом његовог утицаја на касније великане – попут Лава Толстоја (Leo Tolstoy), Махатма Гандија (Mahatma Gandhi) и Мартина Лутера Кинга (Martin Luther King, Jr.) – чија се учења и дела, али и сама имена, доводе у непосредну везу са развојем модерне идеје и праксе грађанске непослушности. Тако, на пример, можемо приметити да је Толстојева идеја о моралном преобраћању људи као предуслову друштвених промена, коју ће касније преузети и сам Ганди, заправо делимично заснована на Тороовом пионирском учењу о грађанској непослушности. Такође, иако се Кинг у развоју концепта грађанске непослушности за потребе своје борбе против расне дискриминације америчких црнаца ослањао пре свега на Гандијев метод пасивног, тј. ненасилног, али масовног отпора, вероватно зарад мобилизаторске сврхе, њему је изгледало пријемчљивије да се у свом јавном деловању позива на Тороа и његово наслеђе, ваљда као на једну аутентичну америчку традицију. Поред ових утемељивача модерног концепта грађанске непослушности, и неке друге познате, историјске и јавне личности, и то по њиховом сопственом признању, биле су под утицајем Тороових идеја; ту спадају, рецимо: бивши амерички председник – Џон Кенеди (John F. Kennedy), судија Врховног суда САД – Вилијам Даглас (William Orville Douglas) или, пак, чувени писац Ернест Хемингвеј (Ernest Hemingway), као и многи други амерички

7) *Ibid.*

8) Овај податак се истиче на званичном сајту друштва које управо и носи назив по имену овог америчког писца (The Thoreau Society); видети: “**About Henry David Thoreau**”, http://www.thoreausociety.org/_news_aboutdtd.htm (20/10/2012). Ту је истакнута и још једна занимљива информација која, такође, говори у прилог потврде данашње велике популарности и заправо непролазне актуелности Тороових речи. Наиме, подвлачи се да су одломци из његових списа нашли место не само у америчкој мисли, већ и у конверзацији, па чак и на мајцама, постерима и честиткама.

писци⁹⁾. Али, Торо је извршио значајан утицај и на многе ван САД, на пример, на енглесте социјалисте крајем XIX века, а посебно на лабуристичку партију¹⁰⁾, па чак је снажан печат Торових идеја био присутан и у срединама изван енглеског говорног подручја, попут Холандије (где је основано „Друштво Валден“ као колонија радника, организована у складу са Тороовим учењем) или Јапана (где је такође основано друштво „Торо“).

Ради бољег разумевања Тороовог концепта, неопходно је најпре разјаснити општу филозофску оријентацију која стоји у основи целокупног опуса овог несумњиво значајног америчког писца. Стога ћемо настојати да одмах овде дамо једну концизну презентацију и ближу експликацију трансценденталистичког учења, као својеврсног универзалистичког погледа на свет који је био прихваћен и дубоко интериоризован од стране самог Тороа.

Сходно свом основном начелу – принципу човековог самоостварења – и веровању у божанственост човека, али као у нешто што не потиче од ауторитарног Бога, то јест веровању првенствено у човечност човека, трансцендентализам је подразумевао радикалну критику званичне религије. Но, у том свом критицизму, Емерсон и његови следбеници, попут и самог Тороа, отишли су корак даље, усмеравајући оштрицу своје критике на све облике репресије у тадашњем америчком рано-капиталистичком систему. Тако су они критиковали, поред установе ропства, и потрошачку културу, примитивизам и насиље у друштву, нехуманост услова рада и друге нехумане елементе друштвеног система, који су, по њима, отуђено људско друштво претварали у једну неприродну структуру. Управо природа, схваћена као нешто чему је иманентна доброта, дакле, природно окружење човека као амбијент ослобођен наметнутих друштвених стега, јесте други битан елемент овог учења, карактеристичног по једној заиста специфичној хуманистичкој филозофији. Та трансценденталистичка „поетска апотеоза природе“¹¹⁾ доживела је врхунац код Тороа, у његовом чувеном *Валдену* (*Валден или Живот у шуми – Walden; or, Life in the Woods*, 1854) који, уз ништа мање чувен есеј овог аутора о грађанској непослушности, спада у ред његових најпознатијих дела.

9) Видети: W. Barksdale Maynard, *Walden Pond: A History*, Oxford University Press, New York, 2005, стр. 265.

10) Зора Миндеровић истиче да је „лабуристичкој партији *Валден* (је) служио као нека врста уџбеника“ (З. Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. XX)

11) *Ibid.*, стр. IX.

Ту се, кроз један веома сведен мото – «*Simplicity, simplicity, simplicity!*»¹²⁾ – апострофира једноставност живљења у природи и у складу с њом, и то као пут ка слободи. Ово је Торо настојао и екпериментално да докаже, одласком да извесно време живи у шуми, да би, по његовим сопственим речима, пронашао слободу и био суочен само са суштинским чињеницама живота, а како не би у тренутку свог умирања био у ситуацији да открије како није ни живео (“*I went to the woods because I wished to live deliberately, to front only the essential facts of life, and see if I could not learn what it had to teach, and not, when I came to die, discover that I had not lived*”).¹³⁾ Валден је, дакле, на трагу трансценденталистичке логике: „Упоређивање хармоничне лепоте природе с контролисаном наказношћу живота у примитивном капитализму крије важну имплицитну осуду целокупног друштвеног система и његове нељудске економске базе“.¹⁴⁾ У својим каснијим радовима посвећеним разматрању природе (“*Thoreau’s nature writing*”), Торо је тај поетски симболизам из Валдена развио до праве научне методе¹⁵⁾, антиципирајући на тај начин како будуће методе, тако и достигнућа екологије и амбијенталне историје. Стога и не чуди што га многи сматрају оцем савременог амбијентализма, али и фигуром која заслужује статус иконе у научној области екологије и у студијама биодиверзитета.¹⁶⁾ Но, оно што је за нас много значајније и што се, такође, попуно поздано може тврдити, јесте то да он с правом заслужује такав централни статус и у оквиру теоретизације грађанске непослушности.

Опет, као и други трансценденталисти, и Торо је веровао – савременом терминологијом речено – у нужност активне инклузије човека у друштвену стварност, како би својим активизмом он могао и да утиче на ову, а тиме и на сопствену судбину. Наиме, генерално, следбеници овог учења изражавали су у теоријској рав-

12) Једна од Тороових упечатљивих мисли гласи: “*Simplicity, simplicity, simplicity! I say, let your affairs be as two or three, and not a hundred or a thousand ... Simplify, simplify*”. Нав. према: “Selected Thoughts of Henry Thoreau”, <http://www.thoreausociety.org/> (20/10/2012).

13) *Ibid.*

14) Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. IX.

15) Ово примећује Рендол Конрад. По њему, Тороова методологија обухватала је: методу посматрања и прикупљања информација, потом формулисање хипотезе и, коначно, верификацију хипотезе путем методе тестирања. Према: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

16) О савременој дистинкцији између приговора савести и грађанске непослушности, као два различита вида праксе отказивања послушности властима, видети: Александра Миrowsкић, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, вол. 22, бр. 04/2009, стр. 1-26.

ни протест (при томе, остајући на нивоу рационалне критике) због угрожавања основних људских права и слобода, те су сматрали да, уколико друштво делује као ограничавајући фактор у самоостварењу човека, онда он има право да се таквом друштву супротстави. Торо је, међутим, међу трансценденталистима, био најрадикалнији у критици тадашњих америичких друштвених и државних институција и једини је од њих одбио да прави компромисе са неправедним друштвом.

У знак протеста против америчког робовласништва на Југу, које је подржавала и држава Масачусетс у којој је живео, Торо није годинама (још од 1842. год.) плаћао порез, сматравши да је то једини начин да он, као појединац, ускрати послушност државној власти, и због тога није био кажњаван. Када су, међутим, маја 1846. године САД ушле у рат са Мексиком, америчке власти су настојале да, услед ратних трошкова, појачају пореску дисциплину, те је и Торо добио опомену, уз претњу затвором, да плати порез (гласачку таксу). Одбијањем да ту законску обавезу изврши, он је заиста и доспео у затвор. То искуство му је омогућило да увиди да је и вођење рата, а не само ропство, повезано са порезом. Наиме, као и други аболиционисти, и Торо је сматрао да је сврха рата који је водила његова држава против Мексика била заправо у ширењу робовласничког системана на југозапад, путем освајање нових територија као ресурса за обезбеђивање нових робова. Он је, дакле, схватао да грађани плаћањем својих пореских обавеза дају прећутну подршку и легитимитет таквој империјалистичкој политици, чији крајњи циљ није био ништа друго до даље ширење и јачање робовласничког поретка.

Стога је у „задавању ударца“ фискалној политици и отказивању послушности пореским властима своје државе препознао стратегију и за спровођење антиратног протеста. Мада је он провео практично само једну ноћ у затвору, као резултат његове рефлексije о том догађају, настаће једна специфична концепција оне врсте политичког деловања грађана која ће касније бити названа грађанском непослушношћу и која ће до данас бити довођена у везу с његовим именом и ставовима.

Торо се, наиме, данас сматра првим теоретичарем грађанске непослушности и утемељивачем њеног модерног концепта, иако је, како смо раније већ истакли, код њега ова политичка пракса поимљена у тзв. традиционалном или ширем смислу, у коме се она поистовећује с приговором савести, што значи да се ту још не прави разлика између ова два облика непослушности.¹⁷⁾ Мада сама

17) Тај чланак је објављен 14. маја 1849. год. у првом броју часописа *Aesthetic Papers* (Elizabeth Peabody /ed./, *Aesthetic Papers*, The Editor, Boston, 1849), а настао је као резултат

синтагма „грађанска непослушност“ није Тороов конструкт, нити ју је он икада употребио, овај амерички мислилац је, у свом чувеном есеју са изворним насловом „Отпор грађанској влади“ (*Resistance to Civil Government*, 1849)¹⁸⁾, дао заправо „прву елаборирану одбрану права на грађанску непослушност“¹⁹⁾, у модерном значењу тог појма, и то базирану на извесној природноправној аргументацији, додуше још увек прожетој ако не баш религијском етиком, онда засигурно религијском терминологијом. Овај други (по реду појављивања) наслов чувеног рада („Отпор грађанској влади“) требало је да укаже на дистинкцију између Тороовог концепта и оног анархо-пацифистичког који је изражавао сличне погледе, али одбацујући отпор као такав („*non-resistants*»). Такође се истиче и да је термин „отпор“ за Тороа био прихватљив јер је могао послужити као део његове чувене метафоре са компарацијом владе и машине: када машина (тј. влада или, може се рећи, владина машинерија) системски производи неправду, онда је дужност савесних грађана да пруже отпор (*to be «a counter friction»*, што би у буквалнијем преводу значило – да буду контра-сила или сила трења, али у енглеском језику, као у осталом и у српском, овај израз може имати синонимно значење у односу на термин «*resistance*» /отпор/) како би зауставили ту машинерију.²⁰⁾ Поред тога, можемо додати и то

Тороових предавања која је он држао почетком претходне године под насловом „Права и дужности појединца у односу на владу“ (“*The rights and duties of the individual in relation to Government*”). Ауторство над изразом „грађанска непослушност“ припада, пак, уредницима зборника, одн. једне збирке Тороових радова - *Јенки у Канади, са чланцима против ропства и о реформама* (H.D. Thoreau, *A Yankee in Canada, with Anti-Slavery and Reform Papers*, Ticknor and Fields, Boston, 1866), који су њиме и насловили овде штампано реиздање поменутог Тороовог дела, и то седамнаест година након његовог првог објављивања и четири године након ауторове смрти. Постоје индикације да су они извршили ово преименовање Тороовог есеја с намером да ублаже његов „отпор“, сматрајући да појам грађанске непослушности подразумева и закониту казну за непослушнике због кршења легалитета. Међутим, како се испоставило, та идеја да чин отказивања послушности изискује правне последице, није била својствена самом Тороу. Али, без обзира на то, он је ипак у свом концепту одупирања неправедним законима и политикама власти следио логику грађанске непослушности. На овај парадокс указује више теоретичара, међу којима су и Хоув Данијел Вокер (Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990, стр. 3) и Молнар (А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 234-5). Ваља поменути и то да неки истичу како и даље није јасно порекло наслова „Грађанска непослушност“ (видети, на пример, „Напомену“ у: Хенри Дејвид Торо, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, *op. cit.*). Такође, у литератури се овај чувен Тороов есеј може наћи и под насловом „О грађанској непослушности“ или „О дужности грађанске непослушности“, док је у српском језику постао уобичајен горенаведен превод „О дужности грађанина да буде непослушан“.

18) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 45.

19) “*Civil Disobedience* (Thoreau)”, [http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_\(Thoreau\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_(Thoreau)), 15/10/2012.

20) Хенри Дејвид Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, у: *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. 303.

да се из овог оригиналног наслова Тороовог кључног политичког списка види да он, не само што није правио разлику између приговора савести и грађанске непослушности, него је ову конципирао и као својеврсну разраду права на отпор, уз искључивање оружаног отпора, макар у ранијој фази његовог политичког опуса. Но, важно је подвући, а то ћемо касније и ближе објаснити, да је он, наравно, правио разлику између права на (оружани) отпор тиранији и права мирољубивог грађанског отпора.

Он је сматрао да савест појединца, заснована на Творчевим налозима и њима иманентним природним правима, тј. „елементарним људским правима“, треба да буде надређена позитивном праву: законима и другим одлукама власти с правним дејством, али и самом уставу и позитивираним основним правима човека, као и судским пресудама („закон савести“ или „закон Христа“ као виши закон). У складу с тим, Торо ће и поручити Американцима: „Треба да будемо прво људи, па тек онда поданици. Пожељније је неговати поштовање правде но закона“²¹⁾; а то би се постигло „покораваньем оном једином и једино праведном уставу, који је Он, а не неки Џеферсон (Jefferson) или Адамс (Adams), уписао у твоје биће“²²⁾.

Такав став је произлазио, између осталог, и из његове критике мајористичког принципа одлучивања. Можемо рећи да је Торо снажно иступио против правног позитивизма и формализма, ма се они оправдавали демократском процедуром одлучивања. За њега је демократска уставна држава била ипак само „делимично људска сила“²³⁾; а посебно је наглашавао да одлуке које су донете по демократској процедури, у складу са принципом већине, нису самим тим, аутоматски, и легитимне, те ни обавезујуће. Полазећи од једне елитистичке позиције да су заблуде, предрасуде, манипулације, склоност ка насиљу и нехајност према правди, карактеристичне за већину, која у либералној демократији игра улогу конститутивног чиниоца одлучивања, Торо је закључио да то што је неко мишљење већинско не мора значити да је оно уједно и исправно мишљење. Он, међутим, није био никакав антидемократ, већ је сматрао да тада постојећу америчку демократију треба даље унапређивати, пре свега у правцу универзалног поштовања основних права човека. То се види из питања које он поставља на самом крају свог огледа о непослушности, уједно дајући и одговор на њега: „Да ли је демо-

21) Henry D. Thoreau, “Slavery in Massachusetts”, у: *The Writings of Henry D. Thoreau*, Vol. 3: *Reform Papers*, Princeton University Press, New Jersey, 1973, стр. 103; нав. према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 240.

22) Видети: Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, *op. cit.*, стр. 321.

23) *Ibid.*, стр. 325.

кратија коју ми познајемо најбољи могући облик владавине. Није ли могуће коракнути напред ка признавању и организовању права човека? Неће бити заиста слободне и просвећене државе све док држава не схвати да је појединац виша и независна сила из које произлази њена моћ и власт, и док се не буде понашала према њему у складу с тим схватањем²⁴⁾.

По њему, мишљење чак и усамљеног појединца, ако је оно исправно и ако је он њиме више у праву од других, представља „већину од једног гласа“²⁵⁾ која му даје пуно право на акцију. Стога ће он у свом концепту грђанске непослушности као главне актере, то јест субјекте овакве политичке праксе, одредити припаднике друштвене елите, односно оне интелектуално и морално супериорне мањине чија је дужност да се, отказивањем послушности влади и вршењем притиска на већину која стоји иза ње, супротстави неправедним законима и нелегитимним политикама. Сматрао је, дакле, да је то морална обавеза „праведног човека“, који се првенствено равна по својој савести, а тек онда по законима државе, па макар завршио због тога и у затвору. Штавише, у случају власти чија је владавина утемељена на неправди, морални појединци и треба да буду „... на том издвојеном, али слободнијем и часнијем месту, где држава ставља оне који нису с њом, него *против* ње – у јединој кући у робовласничкој држави у којој слободан човек може живети часно“²⁶⁾ Логика коју Торо овде следи гласи: „У сваком погледу кошта ме мање да навучем казну због отказивања послушности држави, но да је слушам. Кад бих је слушао, осећао бих се мање вредним.“²⁷⁾ При томе, он је увидео још једну, потенцијално значајну корист од затворске казне за непослушника, а она се састоји у томе што када праведан човек борави у затвору, неправду и лично искуси, па се онда против ње може и ефикасније борити.

Премда је мислио да је пружање ненасилног отпора легалној неправди првенствено морална обавеза појединца, Тороу је било јасно да се само таквим деловањем свих „поштених људи“, односно целокупне морално супериорне мањине, може ефикасно извршити притисак на власт да одустане од својих неправедних одлука и политика. Јер, уколико ова морална елита „удари целом тежином,

24)

25) *Ibid.*, стр. 311.

26) *Ibid.*, стр. 312.

27) *Ibid.*, стр. 315.

ништа јој се не може одупрети²⁸⁾; политичкој власти онда преостаје једино то да све њене припаднике ухапси и држи у затвору, али би тиме био угрожен онај „морални минимум“ на којем и сама грађанска држава почива. Треба, међутим, нагласити да овај писац није веровао у неку организовану борбу против легалне неправде, али за њега је на моралном закону заснована одлука слободног појединца да се њој супротстави, имала снагу моћног покрета.

Такав отпор овој неправди од стране припадника интелектуално супериорне мањине није, дакле, само оправдан, нити је само њихово природно право, већ је то и њихова морална, што ће рећи, природна дужност. Овде видимо већ неке елементе који ће добити кључно место и у савременом концепту грађанске непослушности.²⁹⁾ Сличан је случај и са Тороовим одређењем карактера неправде која чини отказивање послушности легитимним чином. Имајући у виду да су извесне неправде нужна последица функционисања државне машинерије, он је сматрао да грађански отпор треба пружити онда када није више реч о таквим инцидентним случајевима, него о оној неправди која је уграђена у саме темеље државе, проузрокујући системско ширење неправде и стварајући обавезу неправедног поступања људи према другим људима: „...ако је природа неправде таква да тражи од вас да чините неправду другоме, онда, кажем, прекршите закон. Посветите живот заустављању машине. У сваком случају, не треба да служим злу које осуђујем“.³⁰⁾ Формулишући овако неправду која је довољан основ легитимног грађанског отпора, Торо је, заправо, имао на уму америчку установу ропства. Но, и у доминантном савременом концепту, такође ће случај „суштинске и јасне неправде“ (Џ. Ролс) бити постављен као један од лимитирајућих услова оправданости грађанске непослушности.³¹⁾

Ово Тороово поређење државе и машине показује и његов прави однос према држави, који није био анархистички, како се то

28) Нав. према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 237.

29) Видети: Александра Мировић, „Криза легитимности и престанак политичке облигације, или право и дужност грађанске непослушности“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 01/2010, стр. 109-132.

30) Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, *op. cit.*, стр. 310.

31) Опширније о савременом концепту грађанске непослушности, базираном на данас још увек доминантној Ролсовој концепцији, легитимирајућим критеријумима и лимитирајућим условима које он поставља, као и о његовим општим слабостима и временски превазиђеним елементима, видети: Александра Мировић, *Оглед о грађанској непослушности*, *op. cit.*; за краћи увид, видети: Александра Мировић, „Савремена схватања грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 23, бр. 01/2010, стр. 1-20; као и: Aleksandra Mirovic, “Moving Conceptual Limits of Civil Disobedience: The Case of Serbia”, *Serbian Political Thought*, Vol. 2, No. 1-2/2010, стр. 23-40.

често интерпретира. Он је, као што примећује Хоув Данијел Вокер, имао разумевања за „мање кварове“ на државној машини, сматрајући да само ону машинерију која служи „квару“, то јест неправди, треба одбацити, али не њеним физичким рушењем, већ откзујући јој послушност.³²⁾ И поред његове критике људског друштва и пледирања за живот у природи и у складу с њом, овај трансценденталиста је ипак знао да се изван организованог друштва не може живети, те оно што је он покушао јесте проналажење модуса како „човек може живети у друштву против друштва“.³³⁾

Управо уважавајући америчко уставно устројство са грађанском владом, Торо је правио разлику између отпора који треба пружити према неправедним одлукама такве једне власти успостављене са демократским легитимитетом у формално-правном, тј. процедуралном смислу (мада је изражавао скепсу у погледу принципа већине, уз инсистирање на потреби преиспитивања легитимитета тако утемељеног легалитета, одн. демократских процедура одлучивања) и отпора тиранској власти. Он је, међутим, увиђао и да нека грађанска власт, с демократским легитимитетом, може водити тиранску (империјалистичку) политику према споља (као у случају рата који су САД водиле против Мексика). Тада, они над којима се спроводи таква политика (каква је, према Тороовом уверењу, била позиција Мексиканаца) имају право на (оружани) отпор према тој власти, али исто тако и њени сопствени грађани, према којима она не примећује насиље, морају да јој се одупру због такве спољне политике, пружајући јој грађански отпор у виду, како га Торо назива, „мирољубиве револуције“. Он каже: „Ако ... хиљаду људи не би платило порез, то не би била насилна и крвава мера као што ће бити ако плате и омогуће држави да врши насиље и пролива невину крв. То је, у ствари, дефиниција мирне револуције, ако је таква револуција могућа... Кад поданик откаже послушност, а службеник да оставку, револуција је извршена.“³⁴⁾

Важно је напоменути да је Торо касније променио свој однос према употреби насиља у примени стратегије непослушности. То је било проузроковано погоршавањем саме ситуације у Сједињеним Државама по питању ропства, чему је посебно допринело доношење Закона о одбеглим робовима (*The Fugitive Slave Act, 1850*), којим је грађанима северних држава наметнута обавеза при-

32) Видети: Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, *op. cit.*, стр. 15.

33) Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Х. Д. Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. X.

34) Хенри Д. Торо, „О дужности грађанина да буде непослушан“, *op. cit.*, стр. 313.

јављивања одбеглих робова из јужних држава и пружања помоћи у њиховом хапшењу, уз претњу казнама за неизвршавање исте. То је значило да се од северноамеричких грађана не тражи више само толерисање робовласничког система на Југу, већ и његово активно подржавање. Ова промена, према Тороовом мишљењу, захтевала је и измењен начин спровођења отпора у борби против ропства: „мирну револуцију“ и „морални притисак“ на власт путем одласка „поштених људи“ у затвор, требало је заменити оправданом употребом насиља, која је укључивала и убиство робовласника. Поред тога, Торо је, у овој каснијој фази, променио мишљење и по питању субјекта који спроводи отпор. То више није била цела морално супериорна елита, већ сам морално супериоран појединац, који предузима своју индивидуалну („усамљеничку“) акцију, сада уз употребу свих средстава, па и насиља. Ово је још један моменат који указује на то да је погрешно интерпретирање Тороовог концепта непослушности као оног који би био лојалистички усмерен искључиво на општеприхваћене друштвене форме деловања или, другим речима, на деловање које нужно подразумева цивилну културу (мирног и цивилизованог) отпора властима. Стога се овај концепт и не може у потпуности користити као валидан аргумент у прилог пацифизма и искључиво ненасилног отпора (*nonviolent resistance*).³⁵⁾ Иако се често у дефиницијама појма грађанског (или цивилног) могу наћи формулације у том духу и премда су оне и сасвим прихватљиве, то ипак не одговара ономе што је Торо имао на уму. У његовом случају, овај атрибут треба опрезно тумачити, јер се он ту првенствено односи на субјекте спровођења ове врсте политичке праксе, дакле, на саме грађане, а потом и на њихов међуоднос и, такође, на њихов однос према власти.

Посматрано из угла савременог концепта грађанске непослушности, Торов лични, индивидуални чин отказивања послушности властима, и то из разлога савести, може се тумачити само као приватна непослушност (*private disobedience*). Већ и сама усмереност његовог деловања против постојећег поретка (робовласничког поретка), према ролсовским схватањима, дисквалификује га као пример практиковања грађанске непослушности у модерном значењу тог појма. Такође, тај аспект посматрања налаже и да се читав То-

35) На пример, и сам Ганди је користио овакву, у основи, погрешну интерпретацију Тороа, како би показао да наводно постоји еквиваленција између његове стратегије *satyagraha* и Торовог концепта. О томе видети: Lawrence Rosenwald, "The Theory, Practice & Influence of Thoreau's Civil Disobedience", in: William E. Cain (ed.), *A Historical Guide to Henry David Thoreau*, Oxford University Press, New York, 2000, стр. 153-79.

роов теоријски концепт сврста у оно традиционално, шире поимање праксе непослушности где се принципу савести, без обзира на то да ли се он заснива на религијској или некој другој приватној етици, придаје улога утемељујућег основа ове врсте политичког деловања грађана. Наиме, у савременом концепту такву легитимизирајућу улогу може имати само принцип правде, и то схваћен у смислу уставних, дакле, општеважећих или већински прихваћених политичких принципа и, међу њима, посебно принципа људских права. Уз то, из угла доминантних савремених схватања, Тороов концепт се може оспорити као концепт грађанске непослушности и због дозвољавања индивидуалног чина непослушности (јер, појам грађанског изискује колективно, тј. групно деловање), па чак, по потреби, и (оружаног) отпора уз употребу насиља (појам грађанског или цивилног носе, пак, конотацију цивилизованог; такође, и цивилно као супротност милитантном). Међутим, видели смо да је Торо овим елементима прибегао тек касније под принудом погоршавања друштвене стварности у вези са институцијом ропства.

Принцип савести јесте у основи Тороовог концепта непослушности, али управо ту видимо да овај принцип као такав, са својом приватно-етичком позадином, може бити усмерен и ка јавној етици, односно на изазивање јавних ефеката. Јер, код Тороа мотив за позивање на принцип савести нису лични, верски или неких други приватни разлози, већ је то управо јавна и „световна“ неправда у виду расне дискриминације према делу америчких грађана, дакле, кршење њихових основних људских права, а што чини саму срж и данас владајуће логике у савременом концепту и пракси грађанске непослушности. Друго, важно је имати на уму границу када нека приватна непослушност прераста у јавну, тј. грађанску; то је онда када такво приватно деловање, како каже Стивен Шредер (Steven Schroeder), постане довољно значајно, тако да има приметан ефекат на друштвену заједницу.³⁶⁾ Из Тороовог есеја јасно је уочљива управо оваква интенција аутора. У средишту Тороовог концепта је тензичан однос између суверенитета грађана и суверенитета нелегитимне власти или, како је то, говорећи о Тороовој *Грађанској непослушности*, бриљантно формулисао Мартин Бубер (Martin Buber), „борба између истинске немоћи деловања и моћи која је постала непријатељ истини“, а која у сваком мемонту јесте човекова дужност, и то дужност њега као човека («*man's duty as man*»).³⁷⁾

36) Steven Schroeder, "All Things New: On Civil Disobedience Now", *Essays in Philosophy*, Vol. 8, No. 2, June 2007, Article 11, <http://commons.pacificu.edu/eip> (11/10/2012).

37) Martin Buber, "Man's Duty as Man", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962, стр. 19.

Чини се да ништа друго не може јасније указати на моћ удружених и делатних, а по потреби и непослушних грађана који заправо чине снагу социјалног капитала, било да је реч о (даљој) демократизацији савремених друштава (и оних развијених, а посебно оних у процесу транзиције и демократске консолидације, попут српског друштва), одн. о јачању њихових институционалних и ванинституционалних, демократских и националних капацитета, или, пак, о демократизацији самог глобалног поретка, тј. о јачању демократских капацитета интернационалних и транснационалних, економских и политичких институција.

Ако би, наиме, успело да се направи отклон од крајње ригидних услова и једне доста догматске схеме владајућих схватања, могло би се увидети да је, и поред постојања разноврсних, често и погрешних интерпретација Тороовог концепта, у суштини то ипак само једна „реформска тактика“ (Х. Д. Вокер)³⁸⁾, која је усмерена на изазивање и спровођење промена у друштву путем утицаја на јавно мњење. И не само то, него би се онда дошло и до спознаје вишеструке корисности овог концепта, његове инспиративне и просто ревитализујуће улоге, када је у питању савремени човек, са окрњеним људским дигнитетом, изгубљеним духовним вредностима и нарушеним моралним интегритетом, и његово отуђено и дехуманизовано друштво, који су се нашли у вртлогу глобалистичке џунгле. Тороов концепт нам нуди управо једну алтернативу живљења: постизање моралног прочишћења и духовне обнове ослобођеног човека, спремног да и, кроз свој активизам против легалне неправде, конкретно демонстрира своје саосећање и солидарност са другим људима, а наспрам постојећих глобалистичких стега и бројних софистицираних механизма контроле, који опет као у Тороово време, само сада у другој форми, спутавају човеково самоостварање, наметајући му из разних глобалних центара моћи неолибералистичке, а уствари неоробовласничке услове живота. Стога смо ту алтернативу, на коју нас подсећа поново читање Тороа, симболички и формулисали као живот у тороовској шуми *vis-à-vis* реално понижавајућег живота у глобалистичкој џунгли наше данашњице.

Залагањем за оживљавање спиритуалног код човека, за развој моралног интегритета људи, заснованог на њиховој савести, што је видео као нешто изузетно важно у доба доминирања социјалног конформизма и културе усмерене ка материјалном, Торо се снажно супротстављао институционалном деградирању људског живота

38) Howe Daniel Walker, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, op. cit., стр. 7.

и људских вредности. Ово је заправо и кључно место код Тороа, које њега чини изузетно актуелним и данас, у времену кулминације материјалних интереса и масовне потрошачке културе, који су, такође, човеку донели нов робовски статус, удаљујући га све више од суштинског појма слободе. Стога се и можемо у потпуности сложити са оним пројективним запажањем да ће Торо бити чак блиставија и инспиративнија фигура у XXI веку, него што је он то био у двадесетом.³⁹⁾

На основу упечатљивих догађаја из Тороовог живота о којима је сам писао, као што су његов експеримент у шуми и његово затворско искуство, можемо закључити да је он своје учење настојао и да у целости спроведе у сопственом животу. Но, засигурно не стоје оне, углавном раније дате, површне примедбе, типа да је он само „песник-пустињак“ или „чудак чија се дјела угодно читају“⁴⁰⁾. Иако се, читајући Тороа, читалац може на моменте запитати није ли реч само о једној крајње интригантној особи, ако би се мало дубље замислио над његовом концепцијом непослушности и препустио стрпљивом промишљању његовог концепта живота уопште, извесно је да онда не би могао да се не сложи са сјајним закључком Миндеровићеве, као једног доброг, а можда и најбољег познаваоца овог аутора у нас: „Торо нас својим примером учи како да савладамо оно страшно незадовољство са животом којим живимо, онај чемер и тегобу који нас даве... јер он воли живот и не престаје нам казивати како је живот драгоцен ствар“⁴¹⁾

39) Ову оцену је дао један теоретичар књижевности – Лоренс Бјуел (Lawrence Buell); нав. према: Randall Conrad, “Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters”, *op. cit.*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).

40) Ово је једна давнашња оцена Тороа, дата на овим просторима на самом концу XIX века (чланак о Тороу и одломак из *Валдена* у листу *Нада*, бр. 18, 1899, Сарајево; нав. према: Зора Миндеровић, „Предговор“, у: Х. Д. Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, *op. cit.*, стр. XXIII), која иако показује тадашње недовољно разумевање овог аутора, ипак сведочи да овај део света ни онда није био потпуно искључен из светских теоријских и књижевних токова (преводи Тороових дела и критички чланци о њима у Европи су иначе почели да се објављују тек у последњој деценији XIX века).

41) *Ibid.*

Aleksandra Mirovic

**LIFE IN THE THOREAUIEN WOODS OR
IN THE GLOBALISTIC JUNGLE?**

**– CIVIL DISOBEDIENCE: AN INTERPRETATION
AND APPLICABILITY OF THE THORE-
AU'S CONCEPTION TODAY –**

Summary

The author, pointing in the article to the existence of various, including wrong (re)interpretations of Thoreau's conception of civil disobedience, strives to offer a different interpretation which discovers his significant importance, inspiring and revitalizing role when it comes to modern man, with truncated human dignity, lost spiritual values and disturbed moral integrity, and his alienated and dehumanized society, which is placed in the vortex of the globalistic jungle. An aim is to show that Thoreau's conception offers an alternative of life, which in the neo-slaveholding conditions can be sanative. This old, but today very contemporary and modern conception requires a new, liberated and morally renewed man, who is both responsible and actively oriented citizen. Only associated acting citizens form the strength of the social capital which can play potentially significant role in strengthening democratic, institutional and non-institutional capacities, in national, international, transnational and global framework, respectively.

Key-words: Basic human rights, freedom, life, acting citizens, civil disobedience, political authority, principle of conscience, moral integrity, injustice, dehumanized society, man's self-realization, democratization, democratic and national capacities, institutional and non-institutional capacities, globalistic restraints, neo-slaveholding conditions.

ЛИТЕРАТУРА

"About Henry David Thoreau", http://www.thoreausociety.org/_news_abouthtd.htm (20/10/2012).

American Transcendentalism Web, <http://www.vcu.edu/engweb/transcendentalism/>, 15/10/2012.

Buber, Martin, "Man's Duty as Man", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962.

"*Civil Disobedience* (Thoreau)", [http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_\(Thoreau\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_Disobedience_(Thoreau)), 15/10/2012.

- Conrad, Randall, "Henry David Thoreau: Who He Was & Why He Matters", in: *The Thoreau Reader*, <http://thoreau.eserver.org/whowhy.html> (16/10/2012).
- Lewis, Leary, Review of the Books: *The Days of Henry Thoreau* by Walter Harding; *Thoreau in Our Season* by John H. Hicks, *The New England Quarterly*, Vol. 40, No. 1, Mar. 1967.
- Maynard, W. Barksdale, *Walden Pond: A History*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Миндеровић, Зора, „Предговор“, у: Хенри Дејвид Торо, *Валден; О грађанској непослушности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, вол. 22, бр. 04/2009. Мировић, Александра, „Кратки осврт на историјат модерног развоја идеје и праксе грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 31, бр. 1/2012.
- Мировић, Александра, „Криза легитимности и престанак политичке облигације, или право и дужност грађанске непослушности“, *Српска политичка мисао*, вол. 27, бр. 01/2010.
- Mirovic, Aleksandra, "Moving Conceptual Limits of Civil Disobedience: The Case of Serbia", *Serbian Political Thought*, Vol. 2, No. 1-2/2010.
- Мировић, Александра, *Оглед о грађанској непослушности - Редифинисање савременог концепта грађанске непослушности и граница политичке облигације: Случај Србије*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Мировић, Александра, „Савремена схватања грађанске непослушности“, *Политичка ревија*, вол. 23, бр. 01/2010.
- Молнар, Александар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- Rosenwald, Lawrence, "The Theory, Practice & Influence of Thoreau's Civil Disobedience", in: William E. Cain (ed.), *A Historical Guide to Henry David Thoreau*, Oxford University Press, New York, 2000.
- Schroeder, Steven, "All Things New: On Civil Disobedience Now", *Essays in Philosophy*, Vol. 8, No. 2, June 2007, Article 11, <http://commons.pacificu.edu/eip> (11/10/2012).
- "Selected Thoughts of Henry Thoreau", <http://www.thoreausociety.org/> (20/10/2012).
- Спасић, Ивана, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004.
- Торо, Хенри Дејвид, *О дужности грађанина да буде непослушан и други есеји (Civil Disobedience and Other Essays)*, прев. Зора Миндеровић и др Предраг Новаков, Global Book (едиција „Слобода избора“, књ. 6), Нови Сад, 1997.
- Торо, Хенри Дејвид, *Валден; О грађанској непослушности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- Walker, Howe Daniel, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Resume

The center of the Thoreau's conception comprises the tension between sovereignty of the citizens and sovereignty of non-legitimate power, or how Martin Buber, speaking of Thoreau's *Civil disobedience*, brilliantly formulated, "the fight between true impotence of action and the power which has become an enemy towards the truth", which is a man's duty in every moment, "*man's duty as man*".⁴²⁾ It seems that nothing else can more clearly point to the power of associated and acting, and by need, disobedient citizens who actually make the strength of the social capital, whether in the context of (further) democratization of modern societies (developed, or especially those in the process of transition and democratic consolidation, like the Serbian society), that is, in the context of their institutional and non-institutional, democratic and national capacities, or in the context of democratization of the global order itself, i.e. the strengthening of democratic capacities of international and transnational, economic and political institutions, respectively.

If one could make a deflection of the extremely rigid conditions and pretty dogmatic scheme of the dominant comprehension, one could see that, apart from the existence of various, often wrong interpretations of Thoreau's conception, it essentially represents a "reform tactics" (Howe Daniel Walker), aimed at provoking and implementation of the changes in society by influencing the public opinion. Not only that, one could come to the cognition of multiple usage of this conception, its inspiring and revitalizing role when it comes to modern man, with truncated human dignity, lost spiritual values and disturbed moral integrity, and his alienated and dehumanized society, which is placed in the vortex of the globalistic jungle. Thoreau's conception offers an alternative of life: achieving of moral purification and spiritual renewal of free man, ready to, through his activism against legal injustice, demonstrate his compassion and solidarity with other men on a concrete manner, against the existing globalistic restraints and numerous sophisticated mechanisms of control, which, like in Thoreau time, only now in different form, restraint man's self-endeavour, by imposing upon him the conditions of life from various global centres of power, which look like neoliberal, but are actually neo-slaveholding. Therefor we symbolically formulated the alternative, arising upon the repeated reading of Thoreau, as a life in the Thoreauien woods vis-à-vis the degrading life in the globalistic jungle of our present.

42) Martin Buber, "*Man's Duty as Man*", in: John Harland Hicks (ed.), *Thoreau in Our Season*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1962, p. 19.

* Овај рад је примљен 11. новембра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 10. децембра 2012. године.